

Uticaji „Juna ‘68.“ na političku situaciju u Jugoslaviji

Apstrakt: Prateći političku aktivnost u Jugoslaviji nakon studentskih protesta u junu 1968. rad pokušava da identifikuje pokušaje promene legitimacijskih obrazaca kojima se služila vlast na saveznom i republičkim nivoima u naznačenom periodu, te da uspostavi kauzalitet između studentskog bunta i političke aktivnosti u periodu koji je sledio. Autor ne nalazi bilo kakve radikalne promene nastale kao konsekvencija junskih demonstracija, svodeći konkretne posledice na donošenje i vremenski ograničeno poštovanje „Smernica“ Saveza komunista Jugoslavije.

Ključne reči: Studentske demonstracije, 1968., Jugoslavija, Savez komunista Jugoslavije, Josip Broz Tito, „Smernice“ SKJ.

Kada je reč o studentskom protestu u leto 1968. u Jugoslaviji, mi govorimo o događajima, koji bi i po najstrožim kriterijumima struke morali biti predmet proučavanja istorijske nauke, ali do danas na ovom primeru se može svedočiti samo o porazu kritičke historiografije na čitavom prostoru nekadašnje Federacije. Posmatrano kontekstualno, stepen istraženosti navedenog fenomena u potpunosti korespondira sa nivoom istraženosti istorije druge (socijalističke) Jugoslavije. Reč je o pristupu koji nam nedvosmisleno poručuje da to nije legitimna tema za proučavanje istorijske nauke ili kako je to napisala istoričarka Olivera Milosavljević, „pošto više nema komunizma, a nema ni Jugoslavije, *izbrisana* je i njihova istorija“.¹ Zbog svega toga, napor za prevazilaženjem brojnih predubeđenja i apriorističkog tretmana, proizašlog iz prizemnog političko–ideološkog odnosa prema gotovo čitavoj drugoj polovini XX veka u Jugoslaviji, nikako ne bi smeo da zaobiđe ni temu studentskih demonstracija 1968. godine.

¹ Olivera Milosavljević, „Jugoslavija je bila naša prva Evropa“, u: *Snaga lične odgovornosti*, Beograd, 2008. 13.

Pođemo li od poznate definicije istorije koju je dao Edvard Halet Kar, da je ona dijalog prošlosti i sadašnjosti putem izvora², jasno je da kritika izvora predstavlja fundamentalnu metodološku postavku zanata istoričara. Upravo se zbog toga mora s krajnjom obazrivošću prilaziti memoaristici, pisanoj *post factum*, sa ciljem da se akteri događaja predstave u boljem svetlu, neretko ekskulpiraju pred vlastitom savešću ili javnošću, prećutkujući ili prenaglašavajući svoju ili tuđu ulogu u istorijskom procesu, vrlo često prevrednujući svoja negdašnja uverenja u skladu sa aktuelnim i poželjnim obrascima mišljenja. Neophodna pretpostavka proučavanju i istraživanju svakog istorijskog tematskog kruga je predan arhivski rad, *sine ira et studio* pristup, u što većoj meri oslobođen ličnih, emotivnih, dnevno-političkih i ostalih interpolacija. Kada je reč o junskim događajima u Jugoslaviji 1968. godine, javnost, ali i istorijska nauka se u dužem vremenskom periodu suočavaju sa plimom različitih interpretacija i svedočanstava, koja, po pravilu, imaju nekoliko zajedničkih karakteristika, mimo činjenice da sva dolaze iz pera ljudi involviranih u navedena događanja, zajedničko im je: izlazak iz okvira elementarne objektivnosti, jasno odsustvo minimalne samorefleksivnosti, pristup s one strane svake naučnosti i kritičnosti. Takođe, bez cinizma se može uočiti da je najmanji zajednički sadržalac iz godine u godinu sve brojnijih samopreporučenih svedoka „’68.“, osećanje ponosa i isticanje važnosti učešća u navedenom *pokretu* za vlastite biografije. Upravo zbog toga, talas stilizovanja, romantizacije, idealizacije, čak mitologizacije „pokreta ’68.“ doveo je ne samo do značajno izmenjenih pogleda i interpretacija, već i do sasvim iskrivljenog smisla i suštine u procesu „prilagođavanja“ i prevrednovanja navedenih događaja.³ Najzad, svako sećanje i svedočenje rečito govori o tome ne samo čega se protagonisti nekog događaja sećaju, nego i šta bi želeli da zaborave.⁴ Većina neposrednih učesnika „’68.“ danas bi novim učitavanjem smisla i konteksta, istorijskoj demenciji rado podvrgla svoj, tada dominantni, antikapitalizam, antibirokratizam,

² Edvard Halet Kar, *Šta je istorija*, Beograd, 2001. 25.

³ O tome više: Todor Kuljić, „Od Marksa do Krunskog saveta“, *Politika*, 7. 5. 2009.

⁴ Iako je mnoštvo svedoka koji se sećaju činjenice da je deo protestanata nosio značke sa likom Mao Ce Dunga, što se nedvosmisleno može tumačiti, tada aktuelnim, idejnim uticajem kineske „Kulturne revolucije“, aktivni učesnik bunta iz 1968. Dragomir Olujčić je autoru ovih redova eksplicite tvrdio da tokom pomenutih događaja u Beogradu „nije bilo ni jedne jedine Maove značke.“ Inače, jugoslovenska javnost je putem štampe, iako dozirano i obazrivo, ipak, bila upoznata sa karakterom navedenih događaja u Kini.

radikalni socijalni egalitarizam, ističuću danas daleko cenjenije vrednosti i ciljeve poput borbe za demokratiju, građansku neposlušnost, slobodu govora...

Svi navedeni ciljevi pre svih antikapitalizam i socijalni egalitarizam došli su prevashodno kao direktna reakcija na rezultate privredne reforme započete 1965. godine. Naime, problemi u jugoslovenskoj ekonomiji uočeni još pedesetih godina XX veka, do polovine šezdesetih su postali gorući, te je ideja za racionalnijim privređivanjem, prisutna i ranije, tada postala dominantna. Pokrenuti proces deetatizacije, debirokratizacije i dozirane deregulacije u ekonomiji je doneo: devaluaciju dinara, smanjenje carinske zaštite domaćih proizvoda, restriktivnu kreditno–monetarnu politiku i smanjenje kredita radi obaranja inflacije, smanjenje budžetske potrošnje, smanjenje poreskih opterećenja privrede, rešenost da plate ne rastu iznad produktivnosti, povećanje cena i njihovu korekciju prema svetkom nivou, restrikciju i racionalizaciju investicione potrošnje.⁵ Nedvosmislena tržišna orijentacija reforme iz 1965. očekivano je pokazala sve nedostatke dotadašnjeg sistema privređivanja, što je najpre dovelo do pada standarda građana, ali i do prirodnog procesa socijalnog raslojavanja. Imajući sve to u vidu, studentski bunt bi sa pravom mogao da se determiniše kao antireformski udar sa levice, iako je nesumnjivo reč o idejno krajnje difuznom pokretu, što otežava svaki pokušaj sistematizacije.

U pokušaju identifikovanja, pre svih, političkih konsekvenci studentskog protesta 1968. mora se najpre krenuti od najčešće korišćenih stereotipa. Jedan od njih, čak temeljni, na kome počivaju sve ostale pretpostavke, glasi da su jugoslovenski režim i partijska vrhuška bili iz temelja uzdrmani, šokirani, uplašeni, zbunjeni, dezorjentisani, te da su pod uticajem tog „udara“, promenili politički kurs, čime su političke konsekvence protesta, voljne ili nevoljne, bile istorijske. Nema sumnje da je silina beogradskih junskih demonstracija iznenadila vlasti, jasno je da je prvi put od Drugog svetskog rata došlo do javne i organizovane manifestacije neslaganja sa režimom, ali o nekakvoj uzdrmanosti poretka teško da je moglo biti reči. Od tog inicijalnog disputa kreću i određenja dalekosežnijih političkih uticaja beogradskog juna 1968. Preuveličavanjem i hiperbolisanjem straha i zbunjenosti Partije i samog Tita, izvlače se i navodno prekretno

⁵ Berislav Šefer, *Ekonomski razvoj Jugoslavije i privredna reforma*, Beograd, 1969. 26–34; Slavko Petrović, *Privredna reforma: društveno–ekonomski i politički značaj*, Beograd, 1966; Krešo Džeba, Milan Beslač, *Privredna reforma: što i zašto se mijenja*, Zagreb, 1965.

posledice i istorijske promene koje su „šezdesetosmaši“ izvojevali. Činjenica je da savremeni izvori i svedoci ne potvrđuju bilo kakvu Titovu uplašenost ili čak paniku, kako se često može čuti u pretpostavkama i konstruisanim tezama učesnika zbivanja sa strane protestanata. Predstavnici državnog i partijskog aparata, koji su bili u svakodnevnom direktnom kontaktu sa Titom, naprotiv, svedoče o njegovoj odlučnosti da situaciju pacifikuje, ali i „savršenoj smirenosti“.⁶ Najzad i sam način na koji je jugoslovenski predsednik okončao pobunu studenata, a koji je ocenjen kao rutinski, govori u prilog tezi o uobičajenom, makijavelističkom maniru.⁷ Najdramatičnije je ponašanje jugoslovenskog predsednika okarakterisao Svetozar Vukmanović Tempo, pišući o sednici najviših partijskih organa, 9. juna 1968. godine: „Sjednicu je otvorio Tito. Bio je vidno neraspoložen, ljut. Rijetko sam ga viđao takvog.“⁸ Šef Titovog kabineta, Marko Vrhunec svedoči da je jugoslovenski predsednik na početku nemira došavši s Briona u Beograd iz aviona izašao „namršten i loše raspoložen.“⁹ Ipak, neutemeljeno je praviti bilo kakvu komparaciju sa nemerljivo značajnijim političkim događajem evropskih i svetskih razmera, agresijom Varšavskog pakta na Čehoslovačku, avgusta 1968. godine. Državno-partijski vrh, kao ni sam Tito u stanju opšte konsternacije, tada nisu krili veoma visok stepen ogorčenja, zabrinutosti, čak i strahovanja.¹⁰

Na temelju pomenutih premisa o prekretnom i dalekosežnom karakteru studentskih protesta, te shodno tome neuobičajenoj i nesvakidašnjoj reakciji, u javnosti se od učesnika protesta protokom vremena izvlače nove i nove konsekvence. Tako jedna od teza koja se može čuti glasi da je Tito pod utiskom studentskih nemira i zahteva za „otopljanjem“ političkih prilika, u novembru iste godine, kada se su održavali partijski kongresi u svim republikama, dozvolio mlađim, reformskim kadrovima, tzv. partijskim liberalima da zauzmu ključne pozicije, pre svega u Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji i Makedoniji. Sličnog su utemeljenja i često izricane teze da su Tito i pre svih Edvard Kardelj, shvativši istrošenost klasnog obrasca jugoslovenske integracije, posegnuli za

⁶ Svedočenje Latinke Perović, u vreme protesta članice IK CK SKS. (Razgovor autora sa dr Latinkom Perović od 21. jula 2008.) U publikovanom svedočenju Oliveri Milosavljević, Perovićeva je rekla da je od samog početka Tito bio „neopisivo miran i spokojan“. *Snaga lične odgovornosti*, Beograd, 2008. 43.

⁷ Misli se na Titov govor, kojim su okončane demonstracije. *Borba*, 10. jun 1968. 1.

⁸ Svetozar Vukmanović Tempo, *Memoari 1966–1969*, Beograd–Zagreb, 1985. 301.

⁹ Marko Vrhunec, *Šest godina s Titom (1967–1973)*, Zagreb, 2001. 171.

¹⁰ *Deseta sednica CK SKJ*, Beograd, 1968; Миливој Бешлин, „Прилог историји југословенско-совјетских односа“, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 77–78, Нови Сад, 2008. стр. 165–187.

nacionalnim pitanjem, tj. nacionalizmom kao novom ideološkom legitimacijskom doktrinom.

Sve ove teze pridajući studentskim nemirima 1968. prekretni značaj, koji one nisu imale, tačku posle koje će jugoslovenska istorija krenuti u sasvim drugom smeru, postavljaju se krajnje neistorično, vadeći istorijski tok iz svog prirodnog konteksta. Naime, pobeda mlađih, reformski nastrojenih i uslovno rečeno, prozapadnih kadrova, kao i prvi put javno postavljanje nacionalnog pitanja na dnevni red, nije nepoznato ni po bilo čemu sporno pitanje. Spor nastaje u vezi sa motivacijom i katalizatorom promena jugoslovenske politike krajem šezdesetih godina XX veka. Možda bi se studentskom buntu „’68.“ i mogao priznati prelomni karakter vododelnice od koje se račvala istorija socijalističke Jugoslavije da nije bilo mnogo presudnijih događaja. Naime, u noći između 20. i 21. avgusta 1968. trupe pet zemalja članica Varšavskog pakta (SSSR, Mađarska, Bugarska, DR Nemačka i Poljska) tenkovima su ušle na teritoriju suverene Čehoslovačke, izvršivši time njenu okupaciju. Agresorske vojske suočene samo sa pasivnim otporom gnevni građana brzo su prodrle do Praga, kidnapovale čehoslovačke lidere na čelu sa prvim sekretarom KPČ Aleksandrom Dubčekom, te ih odvele u Sovjetski Savez, gde su bili podvrgnuti torturi i pritisku u cilju prihvatanja i legalizacije okupacionog režima.¹¹ Na delu je bila primena, naizgled, nove tzv. doktrine ograničenog suvereniteta.¹² Iako je principe „proleterskog internacionalizma“ promovisao još Lenjin, a Hruščov intervencionističku politiku SSSR-a primenio u slučaju gušenja mađarske revolucije 1956. nastanak i primena *doktrine ograničenog suvereniteta socijalističkih zemalja*, vezuje se uz ime sovjetskog lidera Leonida Brežnjeva i agresije na Čehoslovačku. Temeljne postavke ove politike svode se na derogiranje suverenosti socijalističkih država, uključujući i vojnu silu kao njen instrument, u cilju postizanja

¹¹ Волтер Лакер, *Историја Европе 1945–1992*, Београд, 1999. 440–443; Richard J. Crampton, *Eastern Europe in the twentieth century – and after*, London – New York, 2006. 336–337; Михаил Гелер, Александар Некрич, *Утопија на власти*, Подгорица, 2000. 580–583; Peter Calvocoressi, *Svjetska politika nakon 1945*, Zagreb, 2003. 307–309; Jurij Gustinčič, *Češkoslovaška 1968*, Ljubljana, 1969. 73–77.

¹² Na dan invazije zemalja Varšavskog pakta na Čehoslovačku, vodeći sovjetski dnevni list *Pravda* je citirajući državnu novinsku agenciju pisao: „TASS je ovlašćen da prenese, da su se partijski i državni zvaničnici Čehoslovačke Socijalističke Republike obratili Sovjetskom Savezu i drugim savezničkim zemljama s molbom za pružanje neodložne pomoći bratskom čehoslovačkom narodu, uključujući i oružanu pomoć. Taj poziv je iniciran opasnošću ... kontrarevolucionarnih snaga, koje nastupaju u dogovoru sa spoljnim, socijalizmu neprijateljskim silama.“ *Правда*, 21. августа 1968. *Хрестоматия по истории России с древнейших времен до наших дней*, (сост. А. С. Орлов и др.), Москва, 2000. 565.

hegemonije Moskve u komunističkom lageru, nametanjem vlastitog političkog modela, petrifikovanog državnog socijalizma, svim drugim zemljama, nezavisno od nacionalnih specifičnosti.¹³ Teorijsko utemeljenje nove–stare doktrine sovjetskog rukovodstva bilo je obelodanjeno u moskovskoj *Pravdi* pod naslovom „Suverenitet i internacionalne obaveze socijalističkih država“.¹⁴ Kao socijalistička zemlja, Jugoslavija se nesumnjivo mogla naći na udaru ove doktrine, a mnogi podaci, u koje na ovom mestu nećemo dublje ulaziti, su govorili da ni ta mogućnost nije sasvim bezizgledna. Po ugledu na ulogu koju je Janoš Kadar odigrao u mađarskoj revoluciji 1956. sovjetski režim je pokušao da u konzervativno-dogmatskom krilu KPČ pronade saveznike, koji bi tražili „bratsku pomoć“ SSSR-a, tj. vojnu intervenciju, ali u čehoslovačkom rukovodstvu nisu pronašli dovoljno kredibilnih ljudi koji bi učinili takav gest naknadnog poziva „savezničkim armijama Varšavskog pakta“.¹⁵ Tako je civilni deo sovjetske intervencije krahirao.¹⁶

Imajući mađarsko i čehoslovačko iskustvo u vidu, ali i jugoslovensko iz 1948. godine, Titu je u krajnje nesigurnoj međunarodnoj političkoj situaciji bilo od presudne važnosti da u rukovodstvu Partije ima reformiste, tj. ljude koji su suštinski želeli diskontinuitet sa državno-socijalističkim karakteristikama sistema, one koji su i u samoj Moskvi, makar i pejorativno ocenjivani kao „sovjetofobi“. Prevagu tih, uslovno rečeno, liberalnih

¹³ Станислав Стојановић, *Доктрина ограниченог суверенитета и „аутономни социјализам“*, Београд, (без године издања) 3, 5; Сава Живанов, *Стаљинизам и дестаљинизација*, Нови Сад, 1969. 31, 78.

¹⁴ Автор чланка, чији се постулати на западу сматрани есенцијом tzv. Брежњевијеве доктрине, изnoseћи став државног и партијског руководства Совјетског Савеза, тврдио је да свака комунистичка партија сноси одговорност „не само пред својим народом већ и пред свим социјалистичким земљама, пред целим комунистичким покретом... Комунисти братских земаља, природно, нису могли да допусте да у име апстрактно шваћеног суверенитета социјалистичке државе остану пасивни и гледају како се у земљи одвија антисоцијалистички преврат... Они који говоре о „незаконитости“ деловања савезничких социјалистичких држава у Чехословачкој заборављају да у класном друштву не постоји и не може постојати бескласно право... Не може се због формално-правних приговора напуштати класни приступ ствари.“ Михаил Гелер, Александар Некрич, *нав. дело*, 582–583, 721.

¹⁵ Александар Н. Јаковљев, *У вртлогу сећања* 1, Београд, 2002. 263–268; Richard J. Crampton, *нав. дело*, 336; Zdeněk Mlynář, *Mraz dolazi iz Kremļa*, Zagreb, 1985; Jiří Pelikan, *Praško proljeće*, Zagreb, 1982. 261–263; Волтер Лакер, *нав. дело*, 440–441; Јуриј Густинчић, *нав. дело*, 84.

¹⁶ Московска Правда је 21. августа 1968. ипак објавила, очито лаžno и непотписано писмо „групе чланова СК КПЧ, владе и Народне скупштине“ у којем се „позивају владе и комунистичке партије братских земаља да пружи неодољну помоћ чехословачком народу.“ Суштински политичка легитимацијска основа инвазије је овиме доживела јасан неуспех. *Дневник*, Нови Сад, 22. август 1968. 5; Александар Н. Јаковљев, *нав. дело*, 263–268; Fred H. Eidlin, „Capitulation, Resistance and the Framework of Normalization: The August 1968. Invasion of Czechoslovakia and the Czechoslovak Response“, *Journal of Peace Research*, Vol. 18, No. 4, (1981), 320–321; Волтер Лакер, *нав. дело*, 440–441; Zdeněk Mlynář, *нав. дело*, 250–251.

elemenata u Partiji, svakako je u izvesnoj meri pomogla i studentska pobuna, nakon koje se učestalo govorilo o potrebi većeg uticaja mladih na društveni razvitak Jugoslavije i smeni generacija kao normalnom procesu. Najzad, sama privredna reforma započeta 1965. došla je do tačke kada je mogla krahirati ili proširiti svoju osnovu na ostale sfere društva, modifikovanjem u društvenu i političku transformaciju. Za dalju političku, ekonomsku i socijalnu aktivnost mladi, obrazovaniji, proreformski kadrovi na ključnim pozicijama po republikama su bili *conditio sine qua non* nastavka promena, bez kojih je pretila opasnost da se i ovaj reformski zahvat neslavno okonča, slično onome s početka 60-ih godina XX veka. Toj činjenici je trebalo da služi i politički obračun sa Aleksandrom Rankovićem i njegovim saradnicima.

U osnovi Rankovićeva smena je sem otklanjajnu prepreka daljim reformama i aktivaciji reformskog potencijala Partije i društva, posebno snažan impuls dala javnom postavljanju ili čak otvaranju nacionalnih pitanja širom Jugoslavije. Naime, višegodišnja koncepcijska razmimoilaženja u vrhu SKJ u vezi sa reformama privrede, decentralizacijom države, transformacijom Partije, eskalirala su sredinom 1966. u unutarpartijski obračun, kojim je svih funkcija lišen drugi čovek Jugoslavije, Aleksandar Ranković. Iako je prvobitna optužba na Brionima bila zlupotreba tajne policije, suštinski uzroci uklanjanja Rankovića i njegovih saradnika iz javnog i političkog života ne mogu se svesti na aferu sa prisluškivanjem. Danas već postoji saglasnost da je Brionski plenum bio tek poslednji čin u sukobu koncepcijske prirode o daljem toku jugoslovenskog razvitka, između pre svih, Kardelja i Rankovića u kojoj je prvi pobedio, omogućivši vlastitom konceptu izgradnje i prestrukturiranja države neometan put ka potpunoj afirmaciji i implementaciji. Taj koncept je podrazumevao suštinsku decentralizaciju, po mnogima čak, konfederalizaciju države, provedene kroz tri seta ustavnih amandmana iz 1967, 1968. i 1971. godine, kao i potpunu nacionalnu afirmaciju svih egzistirajućih nacija.¹⁷ Rečju, čitav proces je počeo značajno pre studentskih demonstracija i ne može se uspostaviti bilo kakva korelacija među njima.

¹⁷ *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије; Уставни амандмани од I до XLII (из 1967, 1968. и 1971. године)*, Београд, 1971; *Уставне промене*, Београд, 1971; Edvard Kardelj, *Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena*, Београд, 1973; Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb,

Odbace li se ove najkrupnije konsekvence¹⁸, ostaje pitanje da li su studentske demonstracije imale bilo kakvih konkretnijih posledica na politički život Jugoslavije, izuzmemo li privremeno gašenje nekih političkih karijera, od kojih je najpoznatiji bio slučaj Miloša Minića. Naime, kao predsednik Skupštine Srbije, Minić je na samom početku demonstracija pregovarao sa studentima i bio svedok policijske brutalnosti prema demonstrantima. Svojim dolaskom kod podvožnjaka, gde je došlo do sukoba policije i demonstranata i javnom osudom takve policijske akcije, te, zahtevom da se „organi reda“ povuku iz okruženja Filozofskog fakulteta i najzad kvalifikovanjem protestanata kao progresivnog „novog studentskog pokreta“, izazvao je veliko nezadovoljstvo i oštre kritike partijskih kolega, pa je nakon VI Kongresa SKS i IX Kongresa SKJ u novembru 1968. i februaru 1969. ostao bez bilo kakve značajnije funkcije.¹⁹ Međutim, ni to neće biti trajno, jer je posle smene Nikezićevih *liberala* i ostavke Mirka Tepavca, postao šef jugoslovenske diplomatije krajem 1972. ostavši na tom položaju narednih šest godina.

Sledeća direktna konsekvencija studentskih demonstracija 1968. je bio slučaj osmoro profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu, koji su uklonjeni iz nastave zbog „moralno-političke nepodobnosti“ i to *lex specialisom* Skupštine Srbije iz januara 1975. godine. Reč je o filozofima: Dragoljubu Mićunoviću, Miladinu Životiću, Zagorki Golubović, Mihailu Markoviću, Nebojši Popovu, Ljubomiru Tadiću, Trivi Indiću i Svetozaru Stojanoviću, koje je najviše zakonodavno telo u Srbiji stavilo „na raspoloženje“ Sekretarijatu za nauku i obrazovanje.²⁰ Ključni uzrok takve odluke je Titovo identifikovanje „grupe profesora“ kao podstrekača junske pobune, nakon čega je

1999; Milivoj Bešlin, *Nacionalno pitanje u Srbiji krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka* (magistarski rad u rukopisu)

¹⁸ U javnosti se, posebno krajem 1968. javila teza da su i nasilne albanske demonstracije na Kosovu i u Makedoniji, s kraja novembra i iz decembra 1968. bile refleksija studentske pobune. Sam Tito je u procesu pacifikacije izneo takvo tumačenje. Ipak, nema sumnje da je albanska pobuna bila podstaknuta nacionalističkim i delom separatističkim motivima, te da nije imala direktne ili indirektno veze sa junskim događajima. U vreme albanskih demonstracija odvijala se kulminacija rasprava o nivou autonomije Kosova i Vojvodine, u procesu priprema drugog seta amandmana na Ustav iz 1963. Amandmani su usvojeni krajem decembra 1968. godine i njima su pokrajine dobile znatno viši stepen samouprave. Albanska pobuna je, nesumnjivo, bila i reakcija na radikalno popuštanje policijske represije na Kosovu, kao direktne posledice smene Aleksandra Rankovića. Milivoj Bešlin, *Nacionalno pitanje u Srbiji krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka* (magistarski rad u rukopisu)

¹⁹ Dragoslav Marković, *Život i politika 1967–1978*, I, Beograd, 1987. 70–73.

²⁰ Nebojša Popov, *Slučaj grupe profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu*, Beograd, 1989.

pokrenuta višegodišnja kampanja njihove javne difamacije, radi odstranjivanja sa fakulteta u cilju sprečavanja njihovog uticaja na studente.²¹ Ne bez smisla za ironiju, Draža Marković je u svom dnevniku (16. jun 1968.) zapisao da „iznenaduje činjenica da filozofi – naučnici nisu baš u velikoj meri okrenuti nauci i da su (M. Marković, Z. Pešić, S. Stojanović, V. Milić i dr.) pokazali veliki smisao za konkretnu političku akciju... Oni sa svojom akcijom nastavljaju i dalje. Vršu još uvek veliki uticaj na studentske organizacije...“²² Sudbina osmoro profesora Filozofskog fakulteta je od trenutka Titove osude postala prvorazredno političko pitanje, sve do skupštinske odluke o odstranjivanju s Fakulteta. U tom periodu jugoslovenski Predsednik, prilikom najvažnijih obraćanja partijskom vrhu, nije zaboravljao „neprijateljske profesore“. Tako je na 21. sednici Predsedništva SKJ u Karađorđevu, decembra 1971. na kome je hrvatsko rukovodstvo prisiljeno na povlačenje, Tito oštro opomenuo i Nikezićeve *liberale* zbog popustljivosti prema „onim elementima koji ... skreću našu omladinu pravcu koji nije poželjan za naš razvitak... Šta smo mi tu do sada učinili? Nismo makli ni jednog čovjeka. Na beogradskom univerzitetu, na primjer, tačno smo znali ko je izazavao i ko je zapravo bio protagonista onih poznatih nemira studenata.“²³ Slično je tvrdio i prilikom smene samih *liberala*, oktobra 1972. kada je popustljivost i prema „filozofima“ bila jedna od važnih optužbi protiv rukovodstva Srbije. U svom govoru Tito je doslovno rekao: „Godinama ja govorim da na beogradskom, kao i na zagrebačkom univerzitetu ima profesora koji uzgajaju našu omladinu koja će, ako se to bude produžilo, sutra biti apsolutno tuđa našem socijalističkom sistemu. I govorio sam da mi moramo takve profesore pozvati na odgovornost i onemogućiti im da predaju na univerzitetima. Do danas ja nisam ništa postigao. Otvoreno sam rekao o kojim ljudima se radi i danas ovdje imam spisak njihovih imena... Eto, drugovi, to su stvari koje su mene jako iritirale.“²⁴ Time je sudbina profesora Filozofskog fakulteta od prvorazrednog političkog pitanja, postala i podsticajna

²¹ O ostalim oblicima i primerima represije režima nad učesnicima demonstracija, gašenja studentskih listova, prekidanja karijera u usponu i sl. na ovom mestu neće biti reči, jer izlazi iz okvira ovako postavljene teme i pripada drugoj vrsti analize. Grupu profesora apostrofiramo na ovom mestu, zbog njihovog značaja za javni i politički život Jugoslavije, tada i kasnije, ali i zbog činjenice da je njihova profesionalna sudbina bila političko pitanje *par excellence*.

²² Dragoslav Marković, *Život i politika*, 73.

²³ *Dnevnik*, Novi Sad, 4. decembar 1971. 4.

²⁴ Dragan Marković, Sava Kržavac, *Liberalizam od Dilasa do danas*, 2, Beograd, 1978. 213.

tačka za što brži obračun sa rukovodstvom koje je odbijalo da se odlučnije umeša u ovaj slučaj.

Svakako se kao najdirektnija i najdalekosežnija konsekvencija studentskih demonstracija iz juna 1968. na politički život socijalističke Jugoslavije može smatrati dokument kompleksnog naslova – *Smernice o najvažnijim zadacima Saveza komunista u razvijanju sistema društveno-ekonomskih i političkih odnosa*, usvojen 9. juna, iste godine, na zajedničkoj sednici Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ. Po „zvaničnoj verziji“ inicijativa za njihovo donošenje je stigla 20. maja 1968. dakle, znatno pre početka studentskih nemira, čime se želelo da izbegne tumačenje po kome su *Smernice* odgovor vladajućih komunista na *Akciono-politički program* pobunjenih studenata. Suštinski *Smernice* su odredile političke modalitete kojima će Partija da sprovodi ključna programska i idejna akta u predstojećem periodu, jer je konstatovano „da se zaostaje u razradi koncepcija daljeg razvoja društveno-ekonomskog i političkog sistema, u pronalaženju pravih odgovora na aktuelna pitanja i u realizovanju usvojene politike SKJ, naročito u sprovođenju društveno-ekonomske reforme.“²⁵ Dakle, ne radi se o novom ni po bilo čemu originalnom programskom dokumentu, jer je njega mogao da usvaja samo najviši organ Partije, Kongres, već je reč o preraspodeli prioriteta i metodologiji implementacije već postojećeg programa jugoslovenskih komunista.

Prva tačka *Smernica* „Razvoj samoupravljanja – jedini mogući put ka socijalizmu“, predstavljala je snažnu afirmaciju jugoslovenskog puta u socijalizam, u čijim se temeljima nalazilo samoupravljanje, ali je bila i direktan odgovor na protestantske zahteve za demokratizacijom u smislu neposredne demokratije. Druga tačka „Opravdana je kritika radnih ljudi što se odlučnije i efikasnije ne realizuje idejno-politička platforma SK“ je tražila da se takva kritika kanališe transformacijom u „stvaralačku društvenu akciju“. Treća tačka „Odlučnije i efikasnije mere za ubrzano ostvarivanje reforme“ najavljivala je intenziviranje reformskog kursa u cilju „dubokog preobražaja naše privrede i društva“ u cilju povećanja efikasnosti ekonomije i podizanja kvaliteta životnog standarda „radnih ljudi“, povećanja zaposlenosti i uopšte jačanje

²⁵ „Smernice o najvažnijim zadacima Saveza komunista u razvijanju sistema društveno-ekonomskih i političkih odnosa“, *Politika*, 14. jun 1968. 1; Svetozar Vukmanović Tempo, *Memoari 1966–1969*, Beograd–Zagreb, 1985. 312, 317–339.

„materijalne osnove društva“ kao fundamentalnog preduslova bržeg razvoja „nauke, obrazovanja, kulture, zdravstva i socijalne zaštite.“ Sledeća tačka *Smernica*, „Samoupravna struktura treba da kontroliše i tržišne odnose“, direktno se referirala na antitržišne napade na reformu sa levo egalitarnih pozicija, koji su se često čuli tokom protesta u Beogradu. Odlučni u stavu da je tržišna orijentacija temelj reforme koja je bila u toku, jugoslovenski komunisti su poručivali da su svesni „protivrečnosti“ i „deformacija“ koje ona nosi, ali i da rešenje problema nije u prevaziđenim i oprobanim formulama „administrativnog upravljanja privredom“ i vraćanju na etatističke obrasce, već u „svesnom samoupravnom usmeravanju tržišne privrede.“ Ovaj delimično apstraktni stav je, zapravo, značio da bi „radni čovek“ kao „nosilac društvene reprodukcije“ kao i samoupravna struktura celokupnog društva trebalo da budu osposobljeni da „usmeravaju i kontrolišu tržišne odnose i usklađuju ih sa načelima socijalističkog društva“, čime se delimično izlazilo u susret protestantima, jer se nedvosmisleno nagoveštavalo doziranje i ograničavanje tržišnih mehanizama u privredi. Deo *Smernica*, „Sticanje, utvrđivanje i raspodela dohotka“ bio je najdirektniji odgovor na leve, egalitarističke zahteve demonstiranata. Priznaje se da „ima velikih razlika u dohocima... pojedinih grana delatnosti i grupacija koje nisu zasnovane na rezultatima rada“, već na temelju monopola, ekstraprofita i sl. čime se stvaraju „neopravdane razlike i rađaju politički problemi.“ Zbog toga najviši organi SKJ smatraju da je neophodno „usavršiti uslove i mere koje utiču na sticanje dohotka i istovremeno razraditi instrumentarij koji će delovati u pravcu ekonomski normalnog izdvajanja sredstava za proširenu reprodukciju i za lične dohotke, a u zavisnosti od realno ostvarenih rezultata...“²⁶

Važan deo *Smernica* odnosio se na „sprečavanje otuđivanja sredstava od proizvođača“, kao i onemogućavanje monopolističkih pojava i zatvaranja tržišta. Tržišno je pledirao i deo dokumenta koji se zalagao da se „unutrašnji ekonomski odnosi u radnim organizacijama, celokupno samoupravno dogovaranje i odlučivanje, uređuju na ekonomskim kategorijama, odnosno na objektivnim merilima rezultata rada...“ Ipak, *Smernice* su se odlučno suprotstavljale pokušajima da se „radni ljudi dovedu u položaj najamnih radnika“, kao što su odlučno usprotivile svakoj menadžerskoj i tehnokratskoj

²⁶ „Smernice o najvažnijim zadacima Saveza komunista...“ *Politika*, 14. jun 1968. 1–2.

tendenciji u privredi. Poreska politika je trebalo da obezbedi pravedniji sistem, progresivnog oporezovanja, te da na taj način „svi građani koji stiču viši lični dohodak, više i doprinose podmirivanju zajedničkih potreba.“ Zbog toga je „razvijanje socijalističke solidarnosti“ postavljeno kao važan cilj vladajuće elite. S druge, strane samo je opšti porast proizvodnje mogao dovesti do „podizanja realnih ličnih dohodaka i za istovremeno smanjivanje razlika među njima.“ Direktan odgovor vladajućih komunista na optužbe demonstranata je bio i stav da se moraju onemogućiti visoka lična primanja, kao i dohodak na osnovu posedovanja materijalnih dobara, nekretnina, zemljišta i sl. Takvi slučajevi su „predmet opravdanih političkih osuda“, konstatuje se u *Smernicama*.

Ključni deo *Smernica* vrlo je direktno izlazio u susret studentskim težnjama. U tom je kontekstu zapošljavanje obrazovanih ljudi, stručnjaka, naročito mladih, proglašeno za „jedan od uslova za uspešno ostvarivanje reforme“, a u cilju ispravljanja „inače nepovoljne kvalifikacione strukture.“ Odgovor na studentske kritike sadržavao je i stav iz dokumenta da su obezbeđena sredstva „za povećanje obima stambene izgradnje“. Obećavana je i stroga „kontrola radnih ljudi nad upotrebom budžetskih sredstava na svim nivoima“, kao i odlučno slamanje otpora protiv „primene nauke u proizvodnji“ u cilju prožimanja naučnih ustanova i radnih kolektiva.²⁷

Predsedništvo i Izvršni komitet CK SKJ su konstatovali da se obrazovni sistem sporo i neefikasno reformiše, te da ga je potrebno „temeljito menjati“ u cilju razvitka „savremenih proizvodnih snaga i stvaralačkih sposobnosti omladine i radnih ljudi i izgrađivanja socijalističkih odnosa.“ Sve to bi se postiglo doslednom reformom univerziteta, čime bi se otvorile „dalje perspektive visokog školstva“. Takođe, kao „neophodno“ je ocenjeno stvaranje uslova za „puno učešće studenata u samoupravljanju da bi mogli odgovorno uticati na rešavanje svih pitanja visokog školstva i svog vlastitog položaja“, kao i da „samostalno upravljaju objektima studentskog standarda.“ Indikativno je zvučao i stav da će se SK „odlučno zalagati za poboljšanje socijalne strukture studenata u korist radničke i seoske omladine.“

²⁷ „Smernice o najvažnijim zadacima Saveza komunista...“ *Politika*, 14. jun 1968. 2–3.

Smernice su vrlo jasno i beskompromisno osudile i jedan deo političkih zahteva demonstranata koji su komunisti smatrali posebno destruktivnim po svoj politički monopol. Reč je o „antisamoupravnim pojavama“ koje se sa „buržoaskih pozicija“ a „pod plaštom borbe za demokratiju suprotstavljaju napretku socijalizma i samoupravne demokratije“. U toj grupi posebno su akcentovani zahtevi za političkim pluralizmom tj. višestranačkim sitemom, kao i „ultralevičarski radikalizam“. Na političkom planu, posebno je istaknuta potreba za nastavkom doslednog i energičnog procesa reorganizacije Saveza komunista u cilju njegovog „revolucionisanja“ kroz „neprestanu akciju na rasvetljavanju i rešavanju vitalnih problema društva.“²⁸

Suštinski *Smernice* su potvrdile da, nakon izvesnog nesnalaženja, nema odustajanja od dotadašnjeg pravca izgradnje jugoslovenskog društva, da nema zaokreta u razvoju samoupravljanja i provođenja osnovnih postulata privredne i društvene reforme. Nastale prevashodno kao rezultat snažne težnje vladajućih komunista da povrate izgubljenu inicijativu i vlastito samopouzdanje, *Smernice* su političku aktuelnost izgubile vremenskim udaljavanjem od događaja zbog koga su nastale i na koji su sasvim direktno reagovala. Deo stavova iz ovog dokumenta će biti inkorporiran u nove partijske programe usvajane na republičkim partijskim kongresima krajem 1968. kao i na kongresu SKJ u februaru 1969. godine. One se nakon toga više neće pominjati u političkom životu Jugoslavije, a kao direktna posledica *Smernica* mogu se smatrati i neki usvojeni zakoni, najavljeni u ovom dokumentu, poput zakona o zapošljavanju mladih stručnjaka, zakona o participaciji studenata u upravljanju studentskih ustanova, o povećanju minimalnog ličnog dohotka...

Egzaktnije kvantifikovanje uticaja studentskih demonstracija 1968. na političku situaciju u Jugoslaviji, u osnovi je veoma kompleksno, čak i nemoguće. Reč je o izuzetno heterogenom sastavu učesnika i podržavalaca, a sami zahtevi su bili krajnje idejno difuzni, od ultralevih ideja maoizma, do liberalno-demokratskih težnji. Političke prilike u Jugoslaviji su se u to vreme odvijale pod snažnim uticajem aktuelne transformacije privrednog sistema započetog reformom iz 1965. godine, širenjem reformske baze na čitavo društvo; politički život zemlje je bio i pod intenzivnom refleksijom Brionskog

²⁸ *Isto*, 3–4.

plenuma, kao katalizatora složenog procesa debirokratizacije sistema, reorganizacije monopolističke Partije, ali i tada započetog ustavnog pretemeljenja i suštinske decentralizacije Jugoslavije. Pod teretom ovih strujanja je počela 1968. godina, a ubrzo nakon studentskih nemira, čitava zemlja, a posebno njena politička klasa su bili ozbiljno uzdrmani definitivnim porazom reformskog socijalizma u Čehoslovačkoj i promocijom nasilja, koje je kroz metode *prve zemlje socijalizma*, progovorilo o suštinskom karakteru sistema u čije ime je nastupalo, a žrtva sovjetskih tenkova je mogla postati i Jugoslavija. Takođe, od ranije se znalo da će 1968. biti godina republičkih kongresa Saveza komunista, na kojima je pod uticajem svih pomenutih faktora, sprovedena do tada najradikalnija smena generacija i prevladavanje mlađih, obrazovanijih i reformski nastrojenih kadrova.

Rečju, transparentniji ekonomski odnosi, intenzivirali su socijalne protivrečnosti i zakonomerno zaoštrili političke odnose u zemlji. Kao rezultanta je proizašao studentski protest, kao autentična pobuna prvih generacija rođenih, odraslih i školovanih u socijalističkoj Jugoslaviji, koje su prvi put od 1945. stavile režim pred izazov javnog i masovnog neslaganja sa monopolističkom Partijom, kao do tada jednim tumačem opšteg interesa. Koliki je bio realni uticaj junskih događaja na složene tokove državne i partijske politike, čini se nemogućim za precizniju identifikaciju. Liberalni delovi, nikada sasvim monolitnog, Saveza komunista su pouku šezdesetosmaške pobune videli u koliko nužnosti, još više odlučnosti da se reformski procesi nastave, ubrzaju i prodube, dok su konzervativni elementi u navedenim događajima iščitavali potvrdu svojih uverenja o neophodnosti „stezanja kursa“ i odustajanja od doziranog otvaranja privrede i nastavka evolutivne demokratizacije jugoslovenskog društva. Ne bi trebalo zanemariti ni modalitet zaustavljanja studentske pobune. Makijavelističkim činom verbalne ekvilibristike, koristeći lični autoritet, predsednik Tito je zaobilazeći legalne institucije sistema, Partiju, svoje saradnike, direktno komunicirao sa nezadovoljnicima, ukinuvši svakog posrednika između sebe i mase. Time je Tito, nesumnjivo, snažio autokratski karakter svoje vlasti, ali i utvrđivao čvrstorukaški obrazac jugoslovenskog poretka, kao i domaće političke kulture.

U mnoštvu zgusnutih političkih događaja, protivrečnih interesa i nejasnoća o daljem kursu autentičnog puta u socijalizam, kritičkoj historiografiji, čak i da je mnogo više posvećena izučavanju navedenih fenomena, bilo bi veoma kompleksno da utvrdi i izmeri dugoročniji i dalekosežniji politički uticaj studentskih nemira u Jugoslaviji iz juna 1968. godine. U osnovi, premisa o studentskom pokretu '68. kao istorijskoj prekretnici ili vododelnici u daljem toku razvoja jugoslovenskog društva, nema elementarnog utemeljenja, posmatrano u kontekstu političkih i socijalnih procesa koji su ga sledili. Zbog svega rečenog, u pristupu temi studentskog protesta 1968., kao uostalom i čitavoj istoriji socijalističke Jugoslavije, ne bi smelo da bude posmatranja iz perspektive *binarnih opozicija*, već potrebe da se iznijansirano objasne važni istorijski procesi, ideje i pojave, suprotstavljajući višedimenzionalan i multiperspektivan pristup svakoj vrsti ideoloških i političkih šematizama, apriorizama i unisonosti, kao i rasprostranjenim mitologizacijama i romantizacijama istorije, jer prošlost i istorija najčešće nisu kongruentni pojmovi.

Izvori i literatura

1. „Smernice o najvažnijim zadacima Saveza komunista u razvijanju sistema društveno-ekonomskih i političkih odnosa“, *Politika*, 14. jun 1968.
2. Bešlin, Milivoj *Nacionalno pitanje u Srbiji krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka* (magistarski rad u rukopisu)
3. Бешлин, Миливој (2008), „Прилог историји југословенско-совјетских односа“, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 77–78, Нови Сад, стр. 165–187.
4. Bilandžić, Dušan (1999), *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb.
5. Calvocoressi, Peter (2003), *Svjetska politika nakon 1945*, Zagreb.
6. Crampton, J. Richard (2006), *Eastern Europe in the twentieth century – and after*, London – New York.
7. *Deseta sednica CK SKJ* (1968), Beograd.
8. Džeba K. Beslač M. (1965), *Privredna reforma: što i zašto se mijenja*, Zagreb.
9. Eidlin, Fred H. (1981), „Capitulation, Resistance and the Framework of Normalization: The August 1968. Invasion of Czechoslovakia and the Czechoslovak Response“, *Journal of Peace Research*, Vol. 18, No. 4.
10. Гелер М., Некрич А. (2000), *Утопија на власти*, Подгорица.
11. Gustinčić, Jurij (1969), *Češkoslovaška 1968*, Ljubljana.
12. Halet Kar, Edvard (2002), *Šta je istorija*, Beograd.
13. *Хрестоматия по истории России с древнейших времен до наших дней* (2000), сост. А. С. Орлов и др. Москва.
14. Јаковљевић, Александар Н. (2002), *У вртлогу сећања 1*, Београд.
15. Kardelj, Edvard (1973), *Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena*, Beograd.
16. Kuljić, Todor „Od Marksa do Krunskog saveta“, *Politika*, 7. 5. 2009.
17. Лакер, Волтер (1999), *Историја Европе 1945–1992*, Београд.
18. Marković D., Kržavac S. (1978), *Liberalizam od Đilasa do danas*, 2, Beograd.
19. Marković, Dragoslav Draža (1987), *Život i politika 1967–1978*, I, Beograd.

20. Milosavljević, Olivera (2008), „Jugoslavija je bila naša prva Evropa”, u: *Snaga lične odgovornosti*, Beograd.
21. Mlynář, Zdeněk (1985), *Mraz dolazi iz Kremlja*, Zagreb.
22. Pelikan, Jiří (1982), *Praško proljeće*, Zagreb.
23. Petrović, Slavko (1966), *Privredna reforma: društveno–ekonomski i politički značaj*, Beograd.
24. Popov, Nebojša (1989), *Slučaj grupe profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu*, Beograd.
25. Стојановић, Станислав (без године издања), *Доктрина ограниченог суверенитета и „аутономни социјализам“*, Београд.
26. Šefer, Berislav (1969), *Ekonomski razvoj Jugoslavije i privredna reforma*, Beograd.
27. Vrhunec, Marko (2001), *Šest godina s Titom (1967–1973)*, Zagreb.
28. Vukmanović, Svetozar Tempo (1985), *Мемоари 1966–1969*, Beograd–Zagreb.
29. *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије; Уставни амандмани од I до XLII (из 1967, 1968. и 1971. године)*, (1971), Београд.
30. *Уставне промене* (1971), Београд.
31. Живанов, Сава (1969), *Стаљинизам и дестаљинизација*, Нови Сад.

Štampa

Borba, Beograd, 1968.

Dnevnik, Novi Sad, 1968, 1971.

Politika, Beograd, 1968.